

Beschermd dorpsgezicht Ontginningen Voornes Duin

Datum in procedure: 13-05-2015

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing
van het beschermd dorpsgezicht Ontginningen Voornes Duin
gemeente Westvoorne (Zuid-Holland)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Datum aanwijzing: 27-09-2017

Errata:

Westvoorne, Ontginningen Voornes Duin

De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Infrastructuur en Milieu zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet ruimtelijke ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 400 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van Ontginningen Voornes Duin in de gemeente Westvoorne als beschermd dorpsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

Inleiding

Het beschermde dorpsgezicht Ontginningen Voornes Duin is een duincultuurlandschap in de zogeheten 'binnenduinen' van Voorne, tussen de dorpen Oostvoorne en Rockanje. Het gebied bestaat uit door (oudere) duinen overstoven mariene afzettingen, die het overgangsgebied vormen tussen de jonge duinreep aan de zeezijde en de ingepolderde gebieden in het binnenland. Het gebied wordt doorsneden door een voormalige vloedgeul (Strype of Windgat).

Op oude kaarten wordt dit gebied aangeduid als 'Duynen en Wildernisse' en als 'Gorsingen en Heveringen'. Met Gorsingen (gorzen of kwelders) wordt de buitendijkse landaanwas bedoeld, die alleen bij heel hoge waterstand, zoals springvloed, onderloopt. Heveringen is de lokale benaming voor het binnenduingebied, in feite een met zand overstoven kweldergebied.

Al voordat deze gebieden in cultuur werden gebracht, hadden ze een belangrijke functie voor de mens. Allereerst als natuurlijke zeewering, een functie die men voortdurend probeerde te versterken door de aanplant van helmgras en door het afsluiten van zeegaten door dijken (Noorddijk, St. Pietersdijk). Ook waren de duinen in gebruik als jachtterrein ('konijnenwarande') en liet men in de zomer vee grazen op de gorzen en de duingraslanden van de Heveringen.

De eerste ontginningspogingen in de binnenduinen dateren uit de 18^e eeuw, maar pas in de jaren 1820 werd een serieus begin gemaakt met het in cultuur brengen van dit gebied, een proces dat ruim een eeuw in beslag zou nemen. Naast enkele grote systematische ontginningen (met name van het Windgat) vond in deze tijd een groot aantal kleine kampontinginningen plaats, waardoor een 'zwerm' van kleine duinboerderijtjes ontstond.

In het begin van de 20^e eeuw brak een nieuwe fase aan voor het gebied als Rotterdamse 'lustwarande'. Dankzij de stoomtram en een rechtstreekse veerdienst kwam het gebied in de belangstelling te staan van bewoners uit de Rijnmond en konden Oostvoorne en Rockanje zich ontwikkelen als badplaats. Met name de rijke redersfamilie Smith, die vrijwel het hele duingebied in bezit had gekregen, had hierbij grote invloed. De familie bracht deze bezittingen onder in de exploitatiemaatschappij 'Voorne's Duin'. Naast het bevorderen van landontginning en recreatie, droeg de familie ook de natuurontwikkeling een warm hart toe. In 1927 schonk zij een flink deel van het duingebied aan Natuurmonumenten, waardoor dit een van de oudste beschermde duinlandschappen in Nederland is.

De familie stichtte ook twee buitenplaatsen: Olaertsduyn en Strypemonde. In het kielzog van de pioniers lieten ook andere rijke Rotterdammers een zomerhuis bouwen en verrezen er hotels en pensions in de dorpen. Ook werden vanuit Rotterdam diverse gezondheidskoloniën gesticht, waar stedelijke 'bleekneusjes' konden aansterken.

In de Tweede Wereldoorlog legden de Duitsers enkele grote bunkercomplexen aan, als onderdeel van de Atlantikwall. Het grootste deel hiervan is, verborgen onder het zand, nog aanwezig.

Na de Tweede Wereldoorlog werden recreatie en natuurontwikkeling steeds belangrijker. Een groot deel van het open duingebied raakte bebost, de meeste kampongtingen verloren hun agrarische functie, waarbij veel duinboerderijtjes verdwenen of werden verbouwd. Desondanks zijn deze typische duinontgunningen nog vrij goed herkenbaar.

Zand- en waterwinning zijn slechts beperkt voorgekomen in de Voornse Duinen. Alleen van 1924-1968 is bij Oostvoorne duinwater opgepompt door de relatief kleine waterleidingmaatschappij van de stad Brielle. Door het ontbreken van drinkwaterwinning is het duingebied nog rijk aan natte duinvalleien en duinmeertjes. Het beschermde dorpsgezicht ligt vrijwel geheel binnen de grenzen van het beschermde natuurgebied Voornse Duin (Natura 2000-gebied, kaart 1).

Ontstaan en ontwikkeling

Voorne is ontstaan in het mondingsgebied van de grote rivieren. Dit was rond het jaar 1000 een getijdengebied, te vergelijken met de huidige Waddenzee, waar de zee via riviermonden en vloedgeulen diep het land kon binnendringen. Tussen de geulen lagen oude veenkernen en de wat hoger gelegen op- en aanwassen (gorzen), die in de eeuwen daarna beetje bij beetje werden bedijkt en in cultuur gebracht. Rond dezelfde tijd vond onder invloed van veranderende stromingen een toenemende aanvoer van zeezand plaats, waardoor zich aan de kustzijde strandwallen vormden en duinen konden ontwikkelen. Door de zandaanvoer slibden sommige vloedgeulen dicht en stroomde het water alleen nog bij hoge vloed naar binnen. Door deze 'gaten' af te dichteren door een dijk probeerden de bewoners zich tegen de vloed te beschermen.

Een dergelijke vloedgeul was de Strype, die het land van Rockanje scheidde van het land van Oostvoorne. In het huidige landschap, maar vooral op oudere kaarten, zijn de Strype en enkele zijgeulen (zoals de Waal bij Rockanje) nog goed te herkennen. Op een kaart uit 1606 komen we de afgedamde Strype tegen als 'Groote Creecke'. De opening in de duinen waar de vloedgeul het land binnenkwam, komen we hier al tegen als 'Twintgadt'. Op deze kaart zijn ook de dijkdoorbraken ('inbraecken') aangegeven, die optraden als de zee bij hoge vloed door het Windgat naar binnenkwam (kaart 3).

Dijken

Vanaf de 14^e eeuw is het zeegat, waar de Strype naar binnen kwam, in fasen bedijkt. Hierdoor ontstond de Noorddijk. Na aanleg van deze dijk kon inpoldering van het gebied met de veelzeggende naam 'Stuifakker' plaatsvinden, dat pal achter de duinen lag. Ondanks de dijk zouden verschillende doorbraken en overstromingen het gebied teisterden, o.a. in 1421, 1564, 1570, 1586 (kaart 3) en in 1665 en 1682. Deze doorbraken en het daaropvolgende herstel gaven de Noorddijk een extra grillige loop.

Het is niet helemaal zeker wanneer de Noorddijk - deels ook Heindijk genoemd - is aangelegd. Mogelijk stamt de oudste poging al uit 1330. De Stuifakker werd in 1479 ter ontginning uitgegeven. In het noorden sloot de Noorddijk aan op de gors Olaertsduyn, die toen mogelijk reeds als weidegebied werd benut. Na de overstroming van 1570 werd een stuk westelijker in het Windgat een tweede dijk aangelegd, de St. Pietersdijk (of Nieuwe Noorddijk). Deze dijk is later grotendeels ondergestoven, maar nog wel herkenbaar.

Na de bedijking bleef het Windgat zichtbaar als een duinloos gebied, waarin de resten van de Groote Creecke al snel zouden verlanden. De huidige Vogelwei zouden we als een restant van de Groote Creecke kunnen beschouwen. Het zeegat raakte afgesloten door aangroei van de Westplaat of Zeehondenplaat, waarop zich later een nieuwe duinenrij zou ontwikkelen. Omdat de duinvorming bij Windgat van relatief recente datum is, hebben zich hier slechts lage duinen ontwikkeld.

Het Windgat zelf wordt aangeduid op 17e-eeuwse kaarten als 'Gorsingen'. De duinen aan weerszijde van Windgat werden aangeduid als 'Kijfduyne' (Rockanje) en 'Graefelijckheysduyne' Oostvoorne). Achter de zeeduinen ten noordoosten van Windgat lagen de 'Rockanse en Oostvoornse Heveringen', een overstoven kweldergebied (kaart 4).

Particulier gebied

Net als elders in Nederland behoorde het duingebied oorspronkelijk tot de domeinen van de landsheer, de graaf van Holland, later de Staten van Holland. Kenmerkend voor het duingebied in Voorne is dat het al vroeg in particuliere handen kwam. Reeds in 1479 werden de gorzen en strandvlakten in Rockanje door de graaf in erfpacht uitgegeven. Het resterende deel van de grafelijke duinen werd door de Staten van Holland in 1725 verkocht aan Gerard Bicker van Swieten.

Particulier initiatief kenmerkt vanaf die tijd de ontwikkelingen in de duinen van Voorne. Uit deze tijd dateren ook de allereerste ontginningspogingen aan de binnenrand van het duingebied. Daarnaast werden rond Oostvoorne enkele buitenplaatsen gesticht door rijke burgers uit de stad Brielle, waaronder het nog bestaande landgoed Mildenburg.

Nochtans bestond het grootste deel van het Voornse duingebied - zeeduin, Windgat en Heveringen - in de 18^e eeuw nog uit woeste grond of 'driestland'. Dat betekent niet dat het gebied geen waarde had voor de mens, om te beginnen als zeewering. Van deze functie was men zich goed bewust. Oude kaarten laten zien dat het Windgat en de Heveringen werden beplant met helmgras, om verstuuving tegen te gaan en duinvorming te bevorderen. Daarnaast werd het gebied benut als konijnenwarande (voor de jacht) en als 'gemene' grond voor het weiden van vee. De rechten daartoe waren aan regels gebonden, die door de landeigenaar werden bepaald. In het 'Rockanse' deel hoorde daar ook Olaertsduyn toe; op oude kaarten is hier een weide ingetekend met een 'Meente Weyert', een gemeenschappelijke drinkvijver. De vijver is een van de 'wielen' die langs de Noorddijk waren ontstaan na een dijkdoorbraak.

Ontginningen

Kenmerkend voor de binnenduinen van Voorne zijn de vele kleine kampontginningen. Deze zijn vooral gerealiseerd in de loop van de 19^e en het begin van de 20^e eeuw. De eerste kampontginningen dateren echter al uit de 18^e eeuw. Een verslag uit 1723 meldt dat langs de Heindijk, nabij het huidige Waterbos, twee percelen zijn uitgegeven, tot dan *'driest en gemeen gelegen met den duijn tot desen jaar 1723 toe, soo als 't selven tegenwoordig is afgedolven en beschelvering'*. Dit betekent dat de percelen zijn geëgaliseerd, waarbij het zand is afgegraven tot de onderliggende zeeklei. Het afgegraven zand is gebruikt om walletjes aan te leggen, beplant met hakhout (schelveringen of 'schurvelingen'). Zo ontstaat een komvormige kampontginning, gekenmerkt door steile

randen aan de duinzijde en begroeide walletjes om het stuifzand tegen te houden.

Aan het begin van de 19^e eeuw was circa 85 hectare duingrond in de Heveringen omgezet in cultuurgrond. Een verslag uit 1802 meldt dat 'de percelen worden bebouwd in kleine akkers, genoegzaam afgescheiden door plantsoen beschut tegen de winden.' Als gebruik worden 'boomgaard, wei- en houtland' (hakhout) genoemd en ook de verbouw van aardappelen.

Op de meeste percelen verrijst een kleine duinboerderij met een woon- en een stalgedeelte. De percelen liggen vooral aan de rand van de Heveringen. Kadastrale kaarten uit 1819 laten duidelijk zien dat er van ruimtelijke ontwikkelingen in de kern van het duingebied nog geen sprake is. Deze komt in het tweede kwartaal van de 19^e eeuw op gang. In 1833 worden in de gemeenten Oostvoorne en Rockanje nog respectievelijk 999 en 422 hectare woeste grond opgegeven. In 1907 is dit nog 589 en 248 hectare, een afname van meer dan 40%.

Een van de vroegste ontginningen in het kerngebied is die van het voormalige Quarantainehuis ('s Lands Lazareth of Pesthuis). De afgelegen ontginning met huis ligt ten westen van Windgat nabij een toenmalig duinmeertje (nu Vogelwei). Het oorspronkelijke quarantainehuis is waarschijnlijk tussen 1815 en 1820 gebouwd door het Rijk om zeelieden met een besmettelijke ziekte op te vangen. Dit quarantainehuis was vooral gericht op Hellevoetsluis, toen een belangrijke marinehaven.

Duinontginningen

De meeste duinontginningen kwamen na 1850 tot stand op de reeds beschreven wijze. Aanvankelijk zijn het vooral geïsoleerde kampontginninkjes, die zich soms ontwikkelen tot grotere complexen van aaneengesloten percelen, zonder dat echter sprake is van een planmatige ontwikkeling. Een tweede methode, die vooral op de nattere bodems voorkwam, was het afschermen van de cultuurgrond

door greppels en elzen ('elzenmeetjes'), wilgen of andere vochtminnende beplanting. Deze methode is in Voorne ook vrij veel toegepast.

Ten tijde van de grote Europese landbouwcrisis (1880-1895) waren deze kleine ontginningen voor boeren en landbouwknechten pure noodzaak om te overleven. Mede onder invloed van de vraag uit de marinehaven Hellevoetsluis specialiseerde men zich in tuinbouw en fruitteelt. Toen het agrarisch bedrijf na 1895 weer aantrok kreeg de tuinbouw nieuwe impulsen dankzij de opkomst van interlokaal verkeer en toerisme. Er is op vrij grote schaal vlakglasteelt toegepast. Dergelijke oude tuinderijcomplexes zijn nog op diverse plaatsen in het duingebied aanwezig.

Na 1900 speelde de exploitatiemaatschappij Voorne's Duin een belangrijke rol bij de verdere ontginning van de Heveringen (zie onder). Tot ca 1925 werden nog nieuwe ontginningen gerealiseerd. In het westelijke deel van de Heveringen werd in de jaren 1920 een verharde weg aangelegd (huidige Duinzoom), die dwars door de duinontginningen voert. De ontsluiting bracht ook een verdichting van de bebouwing op gang, waardoor het noordoostelijke deel van de Heveringen nadrukkelijker bij de kern van Oostvoorne betrokken raakte (*kaart 5, 6 en 7*).

In de westelijke punt van de Voornse duinen vond in de jaren 1920 nog een grote ontginning plaats in het vrij laag gelegen duingebied 'De Valle'. Het terrein werd geëffend en in kleine, regelmatige kavels verdeeld. Het werd grotendeels ingeplant met loofbos en aan de oostelijke zijde met weiden. Midden in het bos liep een sloot die werd gevoed vanuit het Breede Water. In het gebied was ook een kwekerij, waardoor hier nog wilde bolgewassen groeien. Een tweede ontginning, ten zuiden daarvan, bevond zich in 1940 in de aanlegfase en is, behalve de aanleg van paden en sloten en een wal, niet verder meer ontwikkeld en vervallen tot loofbos (het Waterbos). Beide ontginningen zijn verwilderd en nog moeilijk als zodanig te herkennen (*kaart 2 en 7*).

Windgat

Tegenover de kleine kamptontginningen aan de duinrand en in de Heveringen, valt de grootschalige ontginning van het Windgat op. Dankzij het van nature tamelijk vlakke terrein kon de ontginning hier systematisch worden aangepakt. Een deel van de gronden werd rond 1825 ingericht als weide voor schapen- en runderen, waarna successievelijk uitbreidingen plaatsvonden. Twee jaar later was er weiland voor 12 melkkoeien, hooiland voor 30 runderen en in de Schaapskooi aan de noordoostelijke zijde bij de Noorddijk was plaats voor 100 schapen. De ontginning was verdeeld in regelmatige blokken door haaks op elkaar staande sloten, lanen en paden (*kaart 5*). Opvallend was dat het centrale deel tot ver in de 20^e eeuw extensief werd gebruikt als hakhoutplantage. Rond 1920 werd de Schaapskooi een boerderij (Jacobahoeve). Tegenwoordig wordt de naam Schaapskooi weer gebruikt.

De Rotterdamse Lustwarande

Na 1900 zien we een duidelijk keerpunt in de ontwikkeling van het duingebied, dat binnen de stedelijke invloedssfeer van Rotterdam komt te liggen. Een belangrijke factor hierbij is de totstandkoming van een rechtstreekse veer- en een tramverbinding met Rotterdam. Het zijn met name de Rotterdamse redersfamilie Smith en de door deze familie opgerichte exploitatiemaatschappij Voorne's Duin (1903) die de ontwikkelingen bepalen.

Eigendom en beheer

Tot 1903 was het duingebied van Voorne in handen van de familie Twiss. In februari 1903 verkocht zij dit aan de rijke Rotterdamse reder/cargadoor William Smith. Smith en enkele medefinanciers brachten hun bezittingen onder in de N.V. Maatschappij tot Exploitatie van Onroerende Goederen Voorne's Duin.

De maatschappij ontplooiëde verschillende initiatieven om de duinen te exploiteren, waarbij zowel zakelijke als ideële motieven een rol speelden. Zakelijk werd niet veel succes geboekt. De realisatie van een

landbouwbedrijf in de omgeving van het Windgat, de Schaapskooi, mislukte en de exploitatie werd al in 1915 beëindigd. Wel werden onder het bewind van de maatschappij nog enige tientallen kleine duinontginningen gerealiseerd.

De ideële motieven van de familie kwamen vooral naar voren toen zij in 1927 een deel van het bezit overdroeg aan de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten. Het ging om de gebieden rondom het Quackjeswater en het Breede Water, die tot op heden de kern vormen van het bezit van Natuurmonumenten op Voorne. De maatschappij weigerde bovendien grond ter beschikking te stellen voor drinkwaterwinning, omdat dit het duinlandschap zou aantasten.

Twee zogenaamde exploitatiegebieden hield de maatschappij in eigendom: een ten westen van Rockanje en een ten zuidwesten van Oostvoorne. Dit laatste gebied omvatte ook het gebied van de Heveringen. De ontwikkeling van de duingebieden kwam echter moeilijk van de grond, vanwege het verzet van het Hoogheemraadschap van Voorne. Wel kwam het aan het strand tot de aanleg van een boulevard.

In 1938 ging een deel van het resterende bezit van Voorne's Duin over naar de Stichting Administratiefonds Rotterdam. In totaal ging het om 440 ha. Dit fonds beheerde het duingebied tot 1957. In 1957 droeg het fonds het noordelijk duingebied, met een omvang van 315 hectare, over aan de Stichting Het Zuid-Hollands Landschap.

Badplaats

Aan de relatief geïsoleerde ligging van Voorne kwam in het begin van de 20^e eeuw een einde, toen een directe veerverbinding van Oostvoorne met Rotterdam tot stand kwam (1902) en een stoomtramlijn Oostvoorne met Rotterdam verbond (1906). Dit was het begin van de ontwikkeling van Oostvoorne - en in mindere mate Rockanje - als badplaats. Direct noordwestelijk van het dorp werd een boulevard aangelegd, met een steiger voor de veerboot, waar ook de

stoomtram zijn eindpunt had. Ook hier stuitten de exploitanten op verzet van het Hoogheemraadschap, dat niet zat te wachten op aantasting van de natuurlijke zeewering en het onderhouden van een zeedijk. Bovendien werden strand en boulevard geplaagd door ernstige zandafslag, veroorzaakt door stromingswijzigingen na verlegging van de geulen in de Maasmonding. Uiteindelijk heeft de boulevard van Oostvoorne maar kort bestaan, omdat de Duitse bezetter in 1943 haar - met de inmiddels verrezen bebouwing - liet slopen in het kader van de kustverdediging.

Olaertsduyn en Strypemonde

In het spoor van de familie Smith trokken meer rijke Rotterdammers naar de duinen van Oostvoorne om er villa's en buitenhuizen te laten bouwen. Smith zelf stichtte in 1910 de buitenplaats Olaertsduyn, in het vanouds bosrijke gebied tussen de kop van de Noorddijk en de Heveringen. Het buiten, aan de Windgatseweg, omvatte een (nog bestaand) landhuis in traditionalistische stijl (architect J.W. Hanrath) en een in gemengde stijl uitgevoerde tuin- en parkaanleg met drie zichtassen (L.A. Springer). In de Tweede Wereldoorlog werd het landhuis door de bezetter gebruikt als hoofdkwartier. Na de oorlog was er een opleidingsinstituut in gevestigd en tot voor kort was Olaertsduyn een conferentiehotel. Hiertoe werd op het terrein een tweede, modern complex opgericht.

In de jaren 1930 liet een zoon van W. Smith, J. van Hoey Smith, in de ontginning Windgat een landhuis bouwen met een weidse tuinaanleg en een waterpartij: het huidige Strypemonde. Het geometrische lanenpatroon van het loofbos van Windgat werd deels vervangen door slingerpaden. In de jaren 1950 werden hier veel dennen geplant, waardoor het open karakter van het gebied verdween. Het landgoed kent een rijke beplanting, waaronder exotische eikensoorten en een laan met metasequoia's (zie kaart 8). De exotische bomen hebben naast een natuur- ook een belangrijke cultuurhistorische waarde, omdat zij een directe connectie vormen met de Rotterdamse familie Smith. Deze bewoonde in Kralingen de buitenplaats Trompenburg,

waar J. van Hoey Smith in 1928 het (nog bestaande) arboretum Trompenburg stichtte. Beheerder daarvan was zijn zoon D. van Hoey Smith, een internationaal vermaard dendroloog.

Bijzondere voorzieningen

Inherent aan de vestiging van welgestelde Rotterdammers was de komst van een aantal speciale voorzieningen. Zo werd in het gebied 'De Duintjes', ten oosten van Olaertsduyn in 1926 een '18-holes'-golfterrein aangelegd. Het golfterrein heeft tot in de oorlog bestaan, toen de bezetter het confisqueerde om er een groot bunkercomplex aan te leggen (*kaart 7*).

Zeker bijzonder was de aanleg van een vliegveld in een door jonge duinen ingesloten strandvlakte ten westen van Oostvoorne, een initiatief van enkele Rotterdamse industriebaronnen. Een aantal daarvan was lid van de Rotterdamsche Aero Club (RAC). De maatschappij Voorne's Duin stelde de grond meteen beschikbaar. Het terrein werd voorzien van draineringsbuizen en verhard met koolas. Ook de KLM en de Marine Luchtvaardienst hadden belangstelling voor het vliegveld. Een van de gebruikers was M.A.G. van der Leeuw, bestuurslid van de RAC en directeur van de Van Nellefabriek in Rotterdam. Hij had een huis in Rockanje en gebruikte het vliegtuig voor woon-werkverkeer, destijds een opmerkelijk fenomeen; hij had een eigen hangar bij het vliegveld. Een verharde weg (Vliegveldweg, nu C. Sipkesslag) verbond de vliegweide met het dorp (*kaart 7*).

Hoewel het vliegveld veel werd gebruikt - de KLM voerde zelfs toeristenvluchten uit - bleek het terrein toch veel problemen op te leveren en stond het vaak onder water. Voor verbeteringen en uitbreiding werd geen toestemming verkregen. In 1939 - de bezittingen van Voorne's Duin waren toen inmiddels overgedragen aan het Administratiefonds Rotterdam - werd het vliegveld gesloten. Het voormalige vliegterrein is nog goed te herkennen als een brede, egale duinvallei, die vaak grotendeels onder water staat.

Gezondheidskoloniën

De opkomst van het toerisme in bosrijke streken en badplaatsen rond 1900 was mede te danken aan de positieve invloed die werd toegedicht aan de frisse bos- en zeelucht op lichaam en zenuwstelsel. Voor degenen die niet over een eigen duinhuis beschikten, verrezen in Oostvoorne en Rockanje talloze badhotels en 'zorgpensions' die nadrukkelijk adverteerden met de louterende effecten van een verblijf in de Voorne duinen.

Een bijzondere vorm van zorginstelling was de gezondheidskolonie, of herstellingsoord voor kinderen. Na het gereedkomen van de tramverbinding met Rotterdam werd Oostvoorne een ideale plaats voor stadskinderen uit armere gezinnen om extra gezondheid op te doen. Als eerste verrees aan de rand van het dorp de Rotterdamse Gezondheidskolonie Ons Genoegen. Vervolgens werden in de duinen bij de Duinlaan de koloniehuzen Naar Buiten en het Agathahuis gebouwd. De kinderen arriveerden met hun ouders met de tram en werden van het station afgehaald door de begeleidsters, waarna gezamenlijk naar de kolonie werd gewandeld (*kaart 7*).

In de jaren 1960 kregen de huizen gezamenlijk een andere zorgbestemming (Het Duinhuis). Het oorspronkelijke Agathahuis - een modern ontwerp van de Rotterdamse architect Maaskant - is in de jaren 1980 vervangen door nieuwbouw.

Waterwinning

In de duinen van Voorne heeft alleen op kleine schaal waterwinning plaats gevonden. De maatschappij Voorne's Duin weigerde mee te werken aan de totstandkoming van een duinwaterleidingmaatschappij voor Voorne (vanaf 1914), omdat dit de natuur onherstelbaar zou schaden. Pas in 1955 werd Voorne aangesloten op het waterleidingbedrijf van Rotterdam, dat rivierwater gebruikte. Alleen het gemeentelijke waterleidingbedrijf van Brielle heeft water onttrokken aan de duinen van Oostvoorne. Op een terrein ten noorden van de Duinweg, dat buiten Voorne's Duin om verworven kon worden,

werden in 1924 putten geslagen en een pompstation en beheerderswoning gebouwd. Het water werd vandaar naar een (nog bestaande) watertoren in Brielle gepompt. Deze relatief bescheiden wateronttrekking heeft tot 1968 geduurd, daarna ging ook Brielle over op Rotterdams rivierwater.

Dankzij de maatschappij Voorne's Duin heeft grootschalige waterwinning in de duinen van Voorne nooit plaats gevonden. Hierdoor is het oorspronkelijke duinlandschap met natte duinvalleien hier goed bewaard gebleven.

Tweede Wereldoorlog

De Tweede Wereldoorlog had grote gevolgen voor het Nederlandse kustgebied. Toen de Duitsers de Slag om Engeland zagen mislukken, moesten ze zich voorbereiden op een aanval vanuit het westen. Noordwest Europa werd veranderd in een vesting en langs de gehele kuststrook werd een sterke verdedigingslinie aangelegd (Neue Westwall, later Atlantikwall genoemd). De duinen boden de ideale camouflage voor de aanleg van betonnen verdedigingswerken, die de hele zeereep bestreken en die vaak door middel van gangenstelsels met elkaar verbonden waren. Om een vrij schootsveld te verkrijgen werd bestaande bebouwing langs de kust zonder omhaal gesloopt. Dit betekende in 1943 ook het einde van de Oostvoornse boulevard met zijn bebouwing.

Ook de duinen van Voorne maakten deel uit van de Atlantikwall (Stutzpunktgruppe Oostvoorne). Bovendien werd in Oostvoorne een van de zes grote Duitse radarstations in ons land gebouwd, die het vijandelijke vliegverkeer in de gaten hielden.

Op verschillende locaties (Baupunkten) in de duinen werden stellingen en steunpunten ingericht, bestaande uit meerdere betonnen werken. Het ging hier niet bepaald om kinderachtige bouwactiviteiten: in de duinen tussen Oostvoorne en Rockanje - de kern van het beschermd gezicht - liggen meer dan honderd bunkers, waaronder enkele zeer

grote exemplaren. De betekenis van deze ingrepen wordt snel onderschat, omdat ze nauwelijks opvallen daar de meeste werken met zand en plaggen werden bedekt en inmiddels zijn begroeid met struiken en bomen. Wat op het eerste gezicht een duin lijkt, is echter in veel gevallen een met zand bedekte Duitse bunker. In een groot aantal van deze bunkers overwinteren vleermuizen. In het beschermde gezicht hebben we te maken met vier bunkergroepen (*afbeelding 1*).

Baupunkt 59, hoofdkwartier

Voor de vestiging van het hoofdkwartier van de Stutzpunktgruppe Oostvoorne werd het landhuis Olaertsduyn gevorderd. Aan de overzijde van de Windgatseweg - waar het golfterrein lag - ligt een bunkercomplex met onder meer een commandobunker, een hospitaal-, munitie- en telefoonbunker, meerdere manschappenbunkers en kleinere bunkers voor diverse functies. De meeste bunkers liggen nu op particulier terrein. Deze vallen buiten het beschermde gezicht. Enkele werken bevinden zich op het terrein van Olaertsduyn. Deze vallen wel binnen het beschermde gezicht.

Baupunkt 58, steunpunt infanterie 'Heesterhof'

Deze locatie ligt rond de driesprong Sipkesslag/Van Burenpad en was bedoeld als onderkomen voor 170 soldaten. Het gaat vooral om grote verblijfsbunkers met latrinebunker, munitiebunkers en diverse ondersteunende bunkers. De bunkers waren onderling verbonden met overdekte loopgraven in de vorm van ovale rioolbuizen. De plas tegenover het complex is ontstaan door grondwinning om de bunkers te bedekken.

Baupunkt 101, Biberstellung

Dit is verreweg het grootste complex, dat bestaat uit liefst 70 bouwwerken, die zich bevinden in de 'duinen' aan de rand van de Vliegveldvallei. Hoewel het vliegveld zelf ongeschikt was voor gevechtsvliegtuigen, bood het obstakelvrije veld aan de voet van de duinreep een uiterst geschikte locatie voor een radarpost en kustbatterijen. Het gaat hier om een compleet 'bunkerdorp', met onder

meer een eigen bakkerij en een hospitaal, waar tientallen militairen werkten en woonden. Het complex is nochtans nagenoeg onzichtbaar. Het belangrijkste bouwwerk, op het hoogste duin, is de 'Biber-bunker'. Op de bunker stond een radar om geallieerde vliegtuigen op hun vlucht naar Duitsland te traceren. De bunker is van een zeldzaam type en heeft twee verdiepingen. Na de oorlog is de bunker gebruikt als commandobunker voor de Bescherming Bevolking. De drie meter dikke muren zouden bescherming bieden bij een kernaanval door de Sovjet Unie.

Baupunkt 102, Wassermann-Heidelbergstellung.

Dit was een hulpradar voor de Biberstellung, gebouwd op een zogenaamde Wassermann-bunker, waarop later een zogeheten 'Heidelbergradar' is gemonteerd. De verkregen informatie werd doorgegeven aan het commando in de Biberbunker. Het complex telt zo'n 15 bouwwerken, waaronder een radarbunker, munitiebunker en manschappenbunkers. De werken liggen vrij afgelegen rond een hoog duin ten westen van het A.J. Bootpad.

Naoorlogse ontwikkelingen

Na de oorlog verloren de meeste duinontginningen in de loop der tijd hun agrarische functie. Recreatie en natuurontwikkeling werden daarentegen steeds belangrijker (*kaart 1 en 2*).

De recreatie was voor een groot deel gericht op de stranden. Oostvoorne kreeg landelijke bekendheid door zijn 'autostrand', omdat men hier met de auto tot op het strand mocht rijden. Deze bijzonderheid was nog te verklaren uit het feit dat dit strand - in tegenstelling tot de rest van de Nederlandse kust - particulier terrein was. De tramverbinding met Rotterdam werd in de jaren 1960 gestaakt; in de duinen werd een aantal nieuwe wegen en paden aangelegd om het strand te bereiken.

Een van de niet geregisseerde gevolgen voor de binnenduinen was dat de duinboerderijtjes een woon- of recreatiefunctie kregen en de

voormalige ontginningen verwilderden. Een belangrijk deel van de naoorlogse ontwikkelingen kwam echter planmatig tot stand.

Een van de eerste projecten was het herstel van het landschap rond de Tenellaplas door het Administratiefonds. De plas was in de oorlog ontstaan door de Duitsers, die het zand gebruikten om bunkers af te dekken. In 1949-1950 werd de plas uitgediept en de omgeving ingericht als heemtuin. De Tenellaplas heeft tegenwoordig een belangrijke natuureducatie-functie, zeker sinds hier een informatiecentrum van het Zuid Hollands Landschap is geopend. Dit is tevens het uitgangspunt voor bijna alle wandelroutes door de omgeving.

In 1957 droeg het Administratiefonds het nog niet in cultuur gebrachte noordelijke duingebied over aan het Zuid-Hollands Landschap. In hetzelfde jaar werd een plan aangenomen om werken uit te voeren 'ter bevordering van recreatie en natuurbescherming' in de duinen van Oostvoorne. In het plan werden drie zones onderscheiden: een vrij toegankelijke zone in de Heveringen met recreatievoorzieningen (spartelvijver, ligweiden, sport en spel, parkeerterrein), een beperkt toegankelijk 'wandelgebied', en een terrein waar de 'natuurstudie' voorop zou moeten staan. Een wandelpaden-net zou de binnenduinen ontsluiten. De aandacht van de natuurbescherming ging vooral uit naar het jonge buitenduinengebied, waar het padenstelsel juist geëxtensiveerd zou moeten worden.

Bossen

In de loop van de 20^e eeuw zijn op verschillende plaatsen in de Voornse duinen grotere en kleinere bossen aangeplant. Deze sloten voor een deel aan op de bossen, vooral hakhout, die vanaf de 18^e eeuw zijn aangeplant. Nieuwe initiatieven waren onder meer de aanleg van de bossen op het landgoed Strypemonde (jaren 1930 en 1950) en het Itersons Bos (eind jaren 1930). In het kader van het ontwikkelingsplan van 1957 werden wederom nieuwe bossen aangeplant, vooral dennen. Daarnaast raakten duinen ook spontaan begroeid met bomen

en struiken, als deze niet werden beheerd. Dit gebeurde ook met enkele grotere duinontginningen die werden opgegeven, zoals De Vallei en het Waterbos bij Rockanje.

Het binnenduingebied van Voorne, waar open duingraslanden ooit overheersten, ontwikkelde zich zo tot een sterk bebost gebied, waar open ruimten schaars zijn.

De reden voor de aanplant van bossen was het tegengaan van verstuivingen, maar had ook een economische functie (hakhout, landgoederen). Soms speelden ook landschappelijke motieven een rol. De laatste jaren zijn de inzichten ten aanzien van bebossing veranderd. Momenteel streeft men ernaar om het oude open duinlandschap weer gedeeltelijk te herstellen. In de afgelopen jaren zijn grote arealen bomen en struiken gekapt en zijn grote grazers ingezet om nieuwe begroeiing geen kans te geven.

Huidig ruimtelijk karakter

Het beschermde gezicht Ontginningen Voornes Duin omvat een deel van het binnenduingebed tussen Rockanje en Oostvoorne. Dit gebied is vanaf het begin van de 19^e eeuw in cultuur gebracht en bestaat uit deels planmatig, deels ad hoc tot stand gekomen duinontginningen van verschillende omvang en variërend karakter. De grotere, planmatige ontginningen worden vooral gekenmerkt door bosaanplant, terwijl de kleinere kamptontginningen nog de sporen dragen van agrarisch gebruik. Het beschermde gezicht is een cultuurlandschap, dat in zijn geheel binnen de grenzen valt van een beschermd natuurgebied (Natura 2000-gebied Voornse Duinen) en dus ook belangrijke natuurwaarden kent (kaart 1).

In het beschermde gezicht kunnen globaal drie deelgebieden worden onderscheiden: allereerst de buitenplaatsen Olaertsduyn en Strypemonde, centraal in het gezicht. Ten noordoosten daarvan ligt het Heveringengebied, dat het kerngebied vormt van de kleine kamptontginningen, en dat is ontsloten door een dicht net van (fiets- en) wandelpaden. In het zuidwesten liggen de binnenduinen van Rockanje, die minder goed ontsloten zijn en (weer) een meer natuurlijk karakter hebben (kaart 2).

De buitenplaatsen: Olaertsduyn en Strypemonde

Het Windgat is een laagte tussen de duinen, die de plaats aangeeft waar de Strype, een oude vloedgeul, vroeger het land binnendrong. Van de strijd tegen het water getuigt nog de 15^e-eeuwse Noorddijk, die nu deel uitmaakt van de zuidoostelijke begrenzing van het beschermde gezicht. De dijk was bedoeld om de Strype af te dammen. Dat kon niet verhinderen dat de zee bij stormvloed via het Windgat naar binnendrong en door de dijk heen brak. Het kronkelige verloop van de dijk en de (restanten van) wielen vertellen dit verhaal. De tweede dijk in het Windgat, de 16^e-eeuwse St. Pietersdijk, is grotendeels ondergestoven door duinzand, maar nog wel herkenbaar.

Het Windgat werd uiteindelijk definitief afgesloten door nieuwe duinrepen die zich de laatste tweehonderd jaar op de voormalige strandvlakte ontwikkelden. Een deel van het Windgat heeft de oorspronkelijke functie uit de tijd van de ontginning behouden: hakhoutbos en weidegrond. Bij de aanleg van de buitenplaatsen is dit ontginningslandschap aangepast.

In het gebied van het Windgat liggen twee buitenplaatsen. De oudste, Olaertsduyn, dateert van 1910. Het is de voormalige zomerresidentie van de Rotterdamse reder William Smith, de man achter de exploitatiemaatschappij Voorne's Duin, vanaf 1903 eigenaar van het gehele Voornse duin- en kustgebied. Het oorspronkelijke landhuis en de tuin- en parkaanleg met zichtlanen van L.A. Springer zijn nog aanwezig. Olaertsduyn was tot voor kort een conferentiehotel, waartoe op het terrein een groot nieuwbouwcomplex is verrezen. Momenteel wordt gekeken naar mogelijkheden van herontwikkeling van dit complex in combinatie met herstel van het oorspronkelijke ontwerp van het landgoed door L.A. Springer. Het karakter van de buitenplaats is overigens goed bewaard gebleven. Olaertsduyn is het oudste cultuurgebied van het beschermde gezicht, omdat het al in de 15^e eeuw als voormalige gors binnen de Noorddijk was getrokken. Niettemin sloot het functioneel nauw aan bij het Heveringengebied, omdat het een schaargebied voor het vee was, dat in de duingrasvalleien werd geweid.

De tweede buitenplaats, Strypemonde, is aangelegd door de zoon van W. Smith, J. van Hoey Smith, in de voormalige ontginning Windgat. Het huis met de aangelegde vijver uit 1938 is nog steeds particulier eigendom. Een groot deel van het landgoed, dat bestaat uit weidegebied, oud loofbos en nieuwe dennenaanplant, en dat wordt doorkruist door lanen met beuken, eiken en exotische bomen, is tegenwoordig publiekelijk toegankelijk. Restanten van het rechtlijnige padenpatroon uit de tijd van de rationele 19^e-eeuwse ontginning

vermengen zich met de lanen en slingerpaden uit de tijd van de aanleg van de buitenplaats.

Tussen de Noorddijk en de buitenplaats ligt een open weidegebied, dat in combinatie met de duinontginning van het Pesthuis en de natte Vogelwei de herinnering aan het open Windgat bewaart. Langs de Noorddijk liggen enkele (luke) woonhuizen. De grote kassencomplexen die tot voor kort in dit weidegebied stonden, zijn ontmanteld. Een deel van het gebied heeft inmiddels een natuurbestemming (vochtige graslanden).

Heveringen

De Rockanjese en Oostvoornse Heveringen kennen de grootste concentratie van kleine duinontginningen, die hier aaneengegroeide complexen vormen. Dankzij het uitgebreide wandelpadenstelsel zijn deze ontginningen goed ontsloten. Het westelijke deel van de Heveringen, in de omgeving van de Duinzoom, is het meest authentiek. Het oostelijke deel van de Heveringen is meer 'verstedelijkt' en min of meer in de kern van Oostvoorne opgenomen.

De kampongginningen waren bedoeld voor agrarisch gebruik: kleine akkertjes, tuinbouw (deels bestaande uit zogenaamde vlakglasteelt) en weiljes. Nog enkele kampongginningen zijn als zodanig in gebruik. Veel ontginningen zijn verwaarloosd of alleen nog in gebruik als paardenweide. Bij de meeste kampongginningen zijn de (verwilderde) perceelscheidingen, bestaande uit zandwallen beplant met hakhout of meidoorn, of greppels met wilgen en elzenhagen, nog goed te herkennen. Bij sommige is de scherpe overgang tussen de geëgaliseerde ontginning en de duinrand nog goed waar te nemen. De overdwars aangelegde, met hakhout beplante tussendijkjes, die dienst deden als stuifscherm (schelveringen of schurvelingen), zijn nog op enkele complexen te zien.

Kenmerkend zijn de bij deze kampongginningen behorende duinboerderijtjes, die in zwermen in het duingebied liggen. De meeste

boerderijtjes zijn in hun oorspronkelijke vorm van een zelfde type: een bescheiden woongedeelte met daarachter een iets breder en hoger stalgedeelte met kenmerkende stalraampjes. De boerderijtjes hebben een rood pannendak. Oorspronkelijk waren er meer dan honderd van deze boerderijtjes, die werden gepacht van de landeigenaar. Een groot aantal hiervan is inmiddels verdwenen, vervangen door nieuwbouw, of zodanig verbouwd dat ze nauwelijks meer herkenbaar zijn. Toch zijn er nog enkele tientallen bewaard gebleven die hun karakter hebben behouden en in hun oorspronkelijke biotoop te aanschouwen zijn. De meeste daarvan zijn nu in gebruik voor permanente bewoning, waarbij het stalgedeelte bij het woonhuis is getrokken. Een aantal boerderijtjes heeft een monumentenstatus. Een drietal oorspronkelijke duinboerderijtjes aan de Duinzoom, waarvan er twee van elders zijn verplaatst naar deze locatie, vormen nu streekmuseum 'De Duinhuisjes'.

De kampongginningen in de noordoostelijke punt van het gezicht behoren tot de oudste van de Heveringen (voor 1850). Hier ligt ook het zorgcomplex Het Duinhuis, dat is ontstaan uit de gezondheidskoloniën Naar Buiten (in 2011 gesloten) en Agathahuis. Ten westen daarvan, aan de voet van de oude duinreep, ligt de Vliegveldvallei, een door runderen begraasde open vlakte. Dit is het voormalige vliegveld van de Rotterdamse havenbaronnen, die zich in de jaren 1930 per vliegtuig naar hun zomerresidentie of naar de Oostvoornse golfclub te lieten vervoeren. Het golfterrein nabij Olaertsduyn is in de Tweede Wereldoorlog verdwenen.

De Heveringen is lange tijd een slecht ontsloten gebied geweest, zeker de westelijke kant. De kampongginningen waren bereikbaar via zandpaden, maar op kaarten voor 1940 zijn nauwelijks wegen ingetekend, zelfs geen onverharde. Uit de tijd van de exploitatiemaatschappij Voorne's Duin dateren slechts twee verharde wegen: de Duinstraat/Duinzoom en de C. Sipkesslag (voormalige Vliegveldweg, nu fietspad). Sinds het gebied in 1957 is overgedragen aan het Zuid Hollands Landschap is het bewust beleid geweest om

recreatie en natuurontwikkeling in dit gebied te combineren en is het gebied verder ontsloten door een fijnmazig net van wandelpaden en enkele verharde fietspaden, die onder meer naar het strand leiden en die door de recreanten intensief worden gebruikt. De wandelpaden slingeren langs de voormalige kamponginninkjes en door hakhout- en dennenbossen. In het kader van het herstel van het oorspronkelijke duinlandschap zijn grote arealen bos en struweel verwijderd en poelen en natte duinvalleien hersteld. In het gebied lopen grote grazers vrij rond (IJslandse pony's). De recreatieve voorzieningen zijn bewust geconcentreerd rond de Tenellaplas, waar de meeste wandelroutes beginnen en waar ook het informatiecentrum van het Zuid Hollands Landschap staat. Tevens vindt men hier een café-restaurant, museum De Duinhuisjes en een middelgroot parkeerterrein aan de Duinzoom. Ook is er een klein natuurkampeerterrein van het Zuid Hollands Landschap.

Binnenduinen Rockanje

Ten westen en noordwesten van Rockanje lag een tweede zwerm van kleine, veelal geïsoleerde kamponginninkjes in de duinen. Hiervan is alleen het noordelijke deel rond het Kreekpad in het beschermd gebied opgenomen met herkenbare kamponginningen zoals de Kluut en het Pesthuis. Zuidwestelijk hiervan liggen nog enkele afgesloten kleinere en twee grotere ontginningen (De Vallei en het Waterbos). De laatste zijn inmiddels weer aan de natuur teruggegeven. Een voormalig duinontginningscomplex ten westen van de Stuifakker is in een camping getransformeerd. Deze gebieden zijn daarom niet in het beschermd gebied opgenomen. Door het gebied lopen maar weinig wegen of paden en geen enkele daarvan is verhard. Het gebied maakt nog een vrij natuurlijke indruk. Een kleine parkeerplaats aan het begin van het Kreekpad fungeert als uitvalsbasis voor wandelingen.

Bunkers Atlantikwall

Een bijzonder fenomeen in het duinlandschap van de Heveringen zijn de verschillende bunkercomplexen uit de Tweede Wereldoorlog. Ze zijn hier in de jaren 1942-1944 gebouwd door de Duitse bezetter als onderdeel van de Atlantikwall. De meeste werken zijn vanouds onder het zand weggewerkt, en later begroeid, waardoor ze in de duinen nauwelijks opvallen. Toch bepalen ze mede het landschap in de duinen. Wie goed kijkt ziet echter dat deze wat hoekige en steile duintjes een minder natuurlijke vorm hebben. Op sommige plaatsen zijn delen ervan te zien, zoals afgesloten toegangen of ventilatiepijpen. Vier bunkercomplexen van Stutzpunktgruppe Oostvoorne vallen binnen het beschermd gebied. Het grootste complex is Baupunkt 101, de Biberstellung, een 'bunkerdorp' van zo'n 70 bouwwerken rond de radarbunker Biber. In de nabijheid daarvan ligt Baupunkt 58, infanteriesteunpunt Heesterhof, bestaande uit manschappen- en munitiebunkers. Naast Olaertsduyn ligt Baupunkt 59, een complex dat deel uitmaakte van het hoofdkwartier van Stutzpunktgruppe Oostvoorne. Dit complex is verdeeld over particuliere grond en is niet in het beschermd gebied opgenomen. Alleen de werken die op landgoed Olaertsduyn liggen vallen binnen het gebied. Het vierde complex is Baupunkt 102, waar een hulpradar was gebouwd op een Wassermann-bunker. In totaal gaat het om circa 100 bouwwerken. De grootste daarvan, de voormalige radarbunker in de Biberstellung, is ingericht als (beperkt geopende) museumbunker.

Nadere typering van te beschermen waarden

De waardevolle elementen zijn aangegeven op kaart 2. In min of meer chronologische volgorde zijn dat:

Oude cultuursporen: zeewering en konijnenwarande

De oudste menselijke ingrepen in dit gebied en daarmee van hoge cultuurhistorische en landschappelijke waarde, zijn de 15^e-eeuwse Noorddijk, met zijn grillige loop en restanten van wielen door vroegere dijkdoorbraken, en de 16^e-eeuwse St. Pietersdijk, die grotendeels door zand is overstoven. Deze dijken zijn aangelegd als zeewering op de plek waar de duinenrij werd onderbroken (Windgat).

Daarnaast vormen de nog aanwezige natuurlijk gevormde (binnen)duinen, die vroeger de functie hadden van zeewering en jachtgebied (konijnenwarande), een waardevol onderdeel van het beschermde gezicht, omdat zij onderdeel zijn van de historische duincultuur.

De noordwestgrens van het beschermde gezicht wordt voor een groot deel gevormd door de (oudere) duinreep die tot in de 19^e eeuw nog de eigenlijke zeewering vormde. Die functie is later overgenomen door nieuwe duinrepen die sindsdien voor de kust zijn ontstaan.

Het natuurlijke duinlandschap was ook de biotoop voor de konijnenjacht. De konijnenpopulatie op Voorne is in de 21^e eeuw overigens vrijwel verdwenen door de konijnenziekte myxomatose.

Ontginning Windgat

Van cultuurhistorische en landschappelijke waarde zijn de restanten van de planmatig opgezette ontginning Windgat (vanaf de jaren 1820), die nu nog herkenbaar zijn als bos (hakhout, loofbomen) en als weiland. De ontginning Windgat markeert een duinloos gebied op de plek waar vroeger de vloedgeul Strype lag.

Het deels nog aanwezige rationele lanen- en afwateringspatroon, met hakhoutbos en weilanden steekt duidelijk af tegen de onregelmatige verspreide kamptonginninkjes in de duinen. Een deel van Windgat is later heringericht door de stichting van buitenplaats Strypemonde. Van belang in de Heveringen zijn daarnaast de oude hakhoutbossen (19^e eeuw) en naoorlogse dennen- en loofbossen (populieren), die naast houtproductie tevens dienden om de verstuiving tegen te gaan.

Kamptonginningen

Van hoge cultuurhistorische en landschappelijke waarde zijn de kleine, min of meer spontane kamptonginningen in het duingebied, grotendeels stammend uit de 19^e en het begin van de 20^e eeuw, en die nog goed herkenbaar zijn en in grote concentraties voorkomen. De kamptonginningen ontleen hun bijzondere waarde aan de kenmerkende duinboerderijen, de restanten van gemengd agrarisch grondgebruik (kleine akkertjes, tuinbouw - deels bestaande uit vlakglasteelt -, fruitbomen en weitjes), de typische erfafscheidingen van zandwallen beplant met hakhout of meidoorn, of greppels met wilgen en elzenhagen, de scherpe overgang tussen de geëgaliseerde ontginning en de duinrand en de dwars op de overheersende windrichting liggende, met hakhout beplante stuifwallen (schelveringen of schurvelingen).

Bijzonder zijn de voormalige duinboerderijtjes, die in zwermen in het duingebied voorkomen. Hoewel veel van deze boerderijtjes sterk zijn gemoderniseerd is de oorspronkelijke vorm vaak nog goed te herkennen: een woonhuis met rode pannen bedekt zadeldak en daarachter een iets hoger en breder stalgedeelte met kenmerkende halfronde stalvenstertjes. Een drietal oorspronkelijke duinboerderijtjes heeft nu een museumfunctie. Deze kleinschalige duinontginningen komen elders in Nederland niet in deze vorm en in deze concentraties voor.

De buitenplaatsen

Van hoge cultuurhistorische en landschappelijke waarde zijn de twee landgoederen Olaertsdyn en Strypemonde, als relict van de familie die de aanzet gaf tot de ontwikkeling van het Voornse duingebied als 'Rotterdamse Lustwarande'.

Olaertsdyn is in 1910 gesticht als jacht- en buitenverblijf voor de Rotterdamse reder W. Smith. De buitenplaats heeft een traditionalistisch landhuis met twee bouwlagen, geïnspireerd op de Hollandse Renaissance. De parkaanleg met zichtlanen is van J. A. Springer in gemengde stijl.

Strypemonde is in de jaren 1920 gesticht door J. van Hoey Smith. Het landhuis uit 1938 heeft één bouwlaag met een kapverdieping in een stijl die verwant is aan de Amsterdamse School (architect J.W. Janzen). Voor het huis ligt een grote vijver. Voor de landschappelijke parkaanleg werd de rationele verkaveling van Windgat verrijkt met slingerpaden.

Overige relict van de Lustwarande

Binnen het beschermde gezicht vormen de Vliegveldvallei en de voormalige gezondheidskoloniën Naar Buiten en Agathahuis bijzondere relict van de periode van de Rotterdamse lustwarande. Het voormalige vliegveld heeft een grote cultuurhistorische waarde als onderdeel van de ontsluiting van het gebied door Rotterdamse havenbaronnen in de tijd van de exploitatiemaatschappij Voorne's Duin en de ontwikkeling van Oostvoorne en Rockanje als badplaats. Dit laatste geldt ook voor de voormalige gezondheidskoloniën die in de jaren 1930 werden gesticht in de duinen: Naar Buiten - met een groot huis in zakelijk expressionistische stijl - en Agathahuis, waarvan het oorspronkelijke gebouw van architect Maaskant in de jaren 1980 is vervangen door nieuwbouw.

Oorlogserfgoed

Een bijzondere dimensie van het beschermde gezicht vormen de grote bunkercomplexen, grotendeels door het duinzand aan het oog onttrokken, die een erfenis zijn van de Tweede Wereldoorlog. Zij behoren tot de Atlantikwall, de kustlinie die de Duitsers moest beschermen tegen een aanval vanuit zee. De grote waarde is gelegen in het feit dat de belangrijkste Baupunkten van de Stutzpunktgruppe Oostvoorne hier nog vrijwel compleet aanwezig zijn. Met name het 'Bunkerdorp' rond de Biberbunker is van grote militair-historische waarde. Van belang is de ligging van dit bunkerdorp aan de rand van het voormalige vliegveld.

Van de ruim honderd werken zijn met name de Biberbunker en de Wassermannbunker - beide radarbunkers - bijzondere exemplaren. De grote concentratie van bunkers is vooral te danken aan het grote belang van de Duitse radarstellingen die in Oostvoorne in de linie waren opgenomen.

Natuur en recreatie

Het huidige karakter van het beschermde gezicht wordt vooral bepaald door recreatie en natuurontwikkeling. Deze ontwikkeling is al in de eerste helft van de 20^e eeuw begonnen, maar is na de oorlog dominant geworden.

Het dichte net van wegen, (wandel)paden en sluippaadjes door de (hakhout)bossen in de Heveringen weerspiegelt de nadruk die in dit gebied is gelegd op ontwikkeling en recreatie, eerst door de exploitatiemaatschappij Voorne's Duin, later door het Zuid Hollands Landschap.

Uit de tijd van Voorne's Duin dateren drie verharde wegen: de centrale ontsluitingsweg Duinstraat/Duinzoom (jaren 1920), de C. Sipkesslag (oude Vliegveldweg) en de Duinlaan, destijds als tweede verbinding aangelegd met de nieuw aangelegde boulevard van Oostvoorne.

Het wandel- en fietspadenstelsel is grotendeels pas na de oorlog tot stand gekomen. Van cultuurhistorische en landschappelijke waarde is de Tenellaplas met heemtuin, aangelegd kort na de Tweede Wereldoorlog, als aanjager voor natuurherstel en de natuur-educatieve betekenis van de binnenduinen.

Aan de kant van Rockanje is de padendichtheid veel geringer en bleef de betekenis van natuurontwikkeling groter. Er zijn hier geen verharde wegen. Het Kreekpad gaat terug op een 19^e-eeuws pad.

Tot slot zijn er de wegen en paden die een onderdeel vormen van de ontginning Windgat (rationeel padenpatroon, 19^e eeuw) en de aanleg van landgoederen Olaertsduyn en Strypemonde (Windgatseweg, zichtlanen en slingerpaden, 20^e eeuw).

Begrenzing

De begrenzing van het beschermd dorpsgezicht Ontginningen Voornes Duin omvat de kern van de binnenduinen van Voorne. Het is een grotendeels in de 19^e en de 20^e eeuw gevormd cultuurlandschap, dat overigens als zodanig deel uitmaakt van, en is ingebed in het beschermde natuurgebied Voornes Duin. Het gaat om een brede, van zuidwest naar noordoost lopende gordel tussen de dorpen Rockanje en Oostvoorne (*kaart 1 en 2*).

De noordoostgrens van het beschermd dorpsgezicht Ontginningen Voornes Duin wordt gevormd door de Duinlaan; de oostgrens wordt gevormd door Duinzoom, Berkenrijspad, Grenspad, de groenzoom tot aan de Windgatseweg, Middelweg, de erfscheiding van Olaertsduyn, de Noorddijk en het verlengde daarvan (ten noorden van de huizen gelegen aan het Waterbospad) tot aan het Kreekpad. Vandaar loopt de zuidwestgrens via het Kreekpad, de erfscheiding van camping Het Waterbos en het wandelpad om het Waterbos en De Vallei tot aan het Valleipad. De noordwestgrens loopt dan via het wandelpad om het Pesthuis, de Vogelwei en Strypemonde heen tot aan het Jachtpad, en via het Jachtpad langs de voet van de oude duinreep tot aan het A.J. Bootpad; vandaar verder langs het Van Burenpad en Bakenpad tot Sipkesslag. Via Sipkesslag en het wandelpad ten westen van de Vliegvaldvallei sluit de grenslijn weer aan op de Duinlaan.

De exacte begrenzing van het beschermde dorpsgezicht Ontginningen Voornes Duin is weergegeven op de bekeningskaart 2012/ZH/01

Waardering

Het beschermd dorpsgezicht Ontginningen Voornes Duin heeft een grote cultuurhistorische en landschappelijke waarde vanwege het kenmerkende en unieke duinontginningslandschap. Het gebied is kenmerkend omdat het de verschillende aspecten van de Nederlandse (binnen)duincultuur laat zien: de natuurlijke functie van jachtgebied en zeewering, de pogingen tot ontginning van de duinvalleien, de exploitatie als (Rotterdamse) lustwarande, de combinatie van recreatie- en natuurontwikkeling en het gebruik als militaire verdedigingslinie.

Wat het gebied uniek maakt is de combinatie van een grote planmatige ontginning in het voormalige zeegat en de omvangrijke zwerm van kleine kampongginningen in de duinen zelf. Hoewel de meeste kampongginningen hun oorspronkelijke functie hebben verloren zijn ze nog goed herkenbaar; karakteristiek zijn vooral de kleine (duin)boerderijtjes en de met hakhout begroeide wallen om het erf af te scheiden en de verstuiving tegen te gaan (elzemeten en schelveringen).

De meerwaarde van de aanwijzing

De meerwaarde van een beschermd (dorps)gezicht is dat het de objectgerichte bescherming overstijgt. Het instrument beschermd gezicht beoogt het specifieke karakter van de stedenbouwkundige samenhang of landschappelijke aanleg binnen een groter gebied te benoemen en als uitgangspunt voor toekomstige ontwikkelingen te benutten. Cultuurhistorische waarden worden in brede zin beschouwd. Te denken valt aan de functionele en visuele samenhang tussen bebouwing, grondgebruik (agrarisch, recreatief, beschermde natuur) en infrastructuur (weg- en padenstructuur, veldindelingen). De beschermde waarden kunnen zich ook uitstrekken over verschillende tijdlagen. De reeds aangewezen rijksmonumenten zijn binnen die stedenbouwkundige samenhang één van de dimensies, maar vormen binnen het beschermde gezicht vaak belangrijke ijkpunten.

Een beschermd gezicht verschilt geheel van een Natura2000-gebied. Een beschermd gezicht richt zich op de cultuurhistorische waarden, een Natura2000-gebied is volledig gericht op de natuurwaarden binnen een bepaald gebied.

Rechtsgevolg van de aanwijzing

Ter effectuering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsvereiste voldoen.

Bronnen

Literatuur

- Don, Peter, *Voorne-Putten*, Zwolle/Zeist 1992
- Graaf, H. van der, & C. Wind, *Rockanje, wording en groei*, Alphen aan de Rijn 1985
- Haperen, Anton M.M. van, *Een wereld van verschil - Landschap en plantengroei van de duinen op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse Eilanden*, Proefschrift Universiteit Wageningen 2009
- Klok, J., *Voorne en Putten (dissertatie)*, Utrecht 1939
- Natuurmonumenten Nederland - www.natuurmonumenten.nl > Voornes Duin
- Neefjes, Jan, *Cultuursporen in het duin - Inventarisatie en waardering van het erfgoed in het duingebied Meijendel – Berkheide*, Wageningen 2010
- Rijpsma, Jeroen, *Radarstelling Biber - Kustverdediging op Voorne 1940-1945*, Rotterdam 2005
- Sipkes, C., *Voorne - Korte beschrijving van historie, dierenleven, plantengroei en landschap van de kuststreek van Voorne*, Den Haag 1950
- Wuijster, P.H., *De economisch-geografische structuur van de gemeenten Oostvoorne en Rockanje*. In: Tijdschrift voor Economische Geografie, 1929 p. 132-148
- Zuid-Hollands Landschap, *(wandelen in) De Duinen van Oostvoorne*, Rotterdam 2011; www.zuidhollandslandschap.nl

Kaarten

- Oriëntatiekaart, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2017
- Waarderingskaart, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2017
- Voorne omstreeks 1606. *Kaart van de polders, aanwassen en duinen aan de westzijde van het eiland Voorne omtrent Rockanje (fragment)*. Bron: Nationaal Archief
- Voorne omstreeks 1695. *Kaartboek van den lande van Voorne, gemaakt ingevolge resolutie van heeren breede geerfdens van 7 Juni 1695 (fragment)*. Bron: Nationaal Archief
- Voorne omstreeks 1856. Militaire topografische kaart 1:50.000; bron: bibliotheek RU Utrecht
- Voorne omstreeks 1892. Detail van kaartbladen 499 (1892) en 521 (1881) van de Chomotopographische kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, schaal 1:25.000
- Voorne omstreeks 1947. Detail van kaartbladen 37A en 37C van de Topografische kaart, schaal 1:25.000

Afbeeldingen

- Rijpsma, Jeroen, *Radarstelling Biber - Kustverdediging op Voorne 1940-1945*, pp. 34 en 50-51, Rotterdam 2005

Colofon

Uitgave

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort 2017

Onderzoek en tekst

- Gemeente Westvoorne, J. van der Hoeve.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (drs. A.F.J. Niemeijer, drs. L. Prins, ir. J.E. Rosbergen) en K. Volkers

Kaartmateriaal

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (drs. B.A.R.T. Broex) en K. Volkers

Foto's

K. Volkers

Redactie

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (drs. B.A.R.T. Broex en ir. J.E. Rosbergen) en K. Volkers

Productie

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed/Mailfors, Amersfoort

Bijlagen

Kaarten

1. Oriëntatiekaart
2. Waarderingskaart
3. Voorne omstreeks 1606
4. Voorne omstreeks 1695
5. Voorne omstreeks 1856
6. Voorne omstreeks 1892
7. Voorne omstreeks 1947

Afbeeldingen

1. Detail overzichtskaart Voorne met stellingen dd. 20 januari 1944
2. Overzicht gebouwen Biberstelling
3. Enkele duinboerderijen, boerderij De Schaapskooi en een kampje met agrarische functie
4. Voorbeelden van kamptgunningen of resten daarvan, met verwilderde wallen, windsingels en hakhoutrestanten
5. Enkele bijzondere landschapselementen
6. Enkele bijzondere bunkers en de vliegveldvallei

Oriëntatiekaart Ontginningen Voornes Duin

Legenda

- grens beschermd dorpsgezicht
- Natura2000-gebied Voornes Duin (habitatrichtlijn)
- Natura2000-gebied Voornes Duin (vogelrichtlijn en habitatrichtlijn)

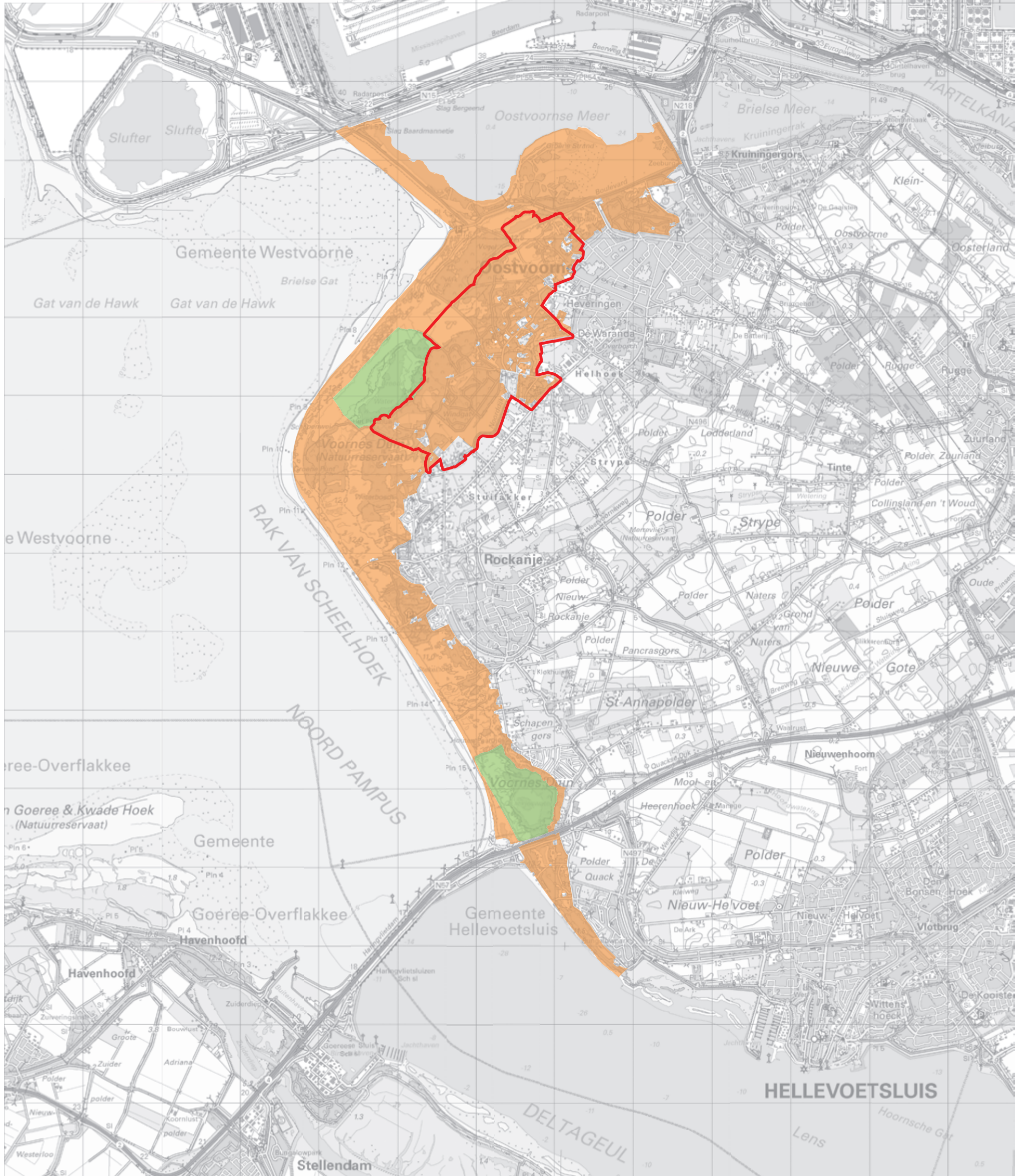
0 1 2 km

RCE, L/BB
17 mei 2017

Topografie © Topografische
Dienst Kadaster,
Apeldoorn, 2016

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Waarderingskaart Ontginningen Voornes Duin

Legenda

Ruimtelijke karakteristiek

- grens beschermd dorpsgezicht
- kampongtingen
- ontginning Windgat
- bunkercomplexen Tweede Wereldoorlog
- voormalig vliegveld
- historische dijk
- windsingels
- (historische) duinboerderij

- ① vliegveldvallei
- ② Biber-bunker (museum)
- ③ zorgcomplex Het Duinhuis
- ④ museum De Duinhuisjes
- ⑤ Tenellaplas met informatiecentrum Zuid-Hollands Landschap
- ⑥ Olaertsduyn
- ⑦ Strypemonde
- ⑧ Sint Pietersdijk
- ⑨ Noorddijk

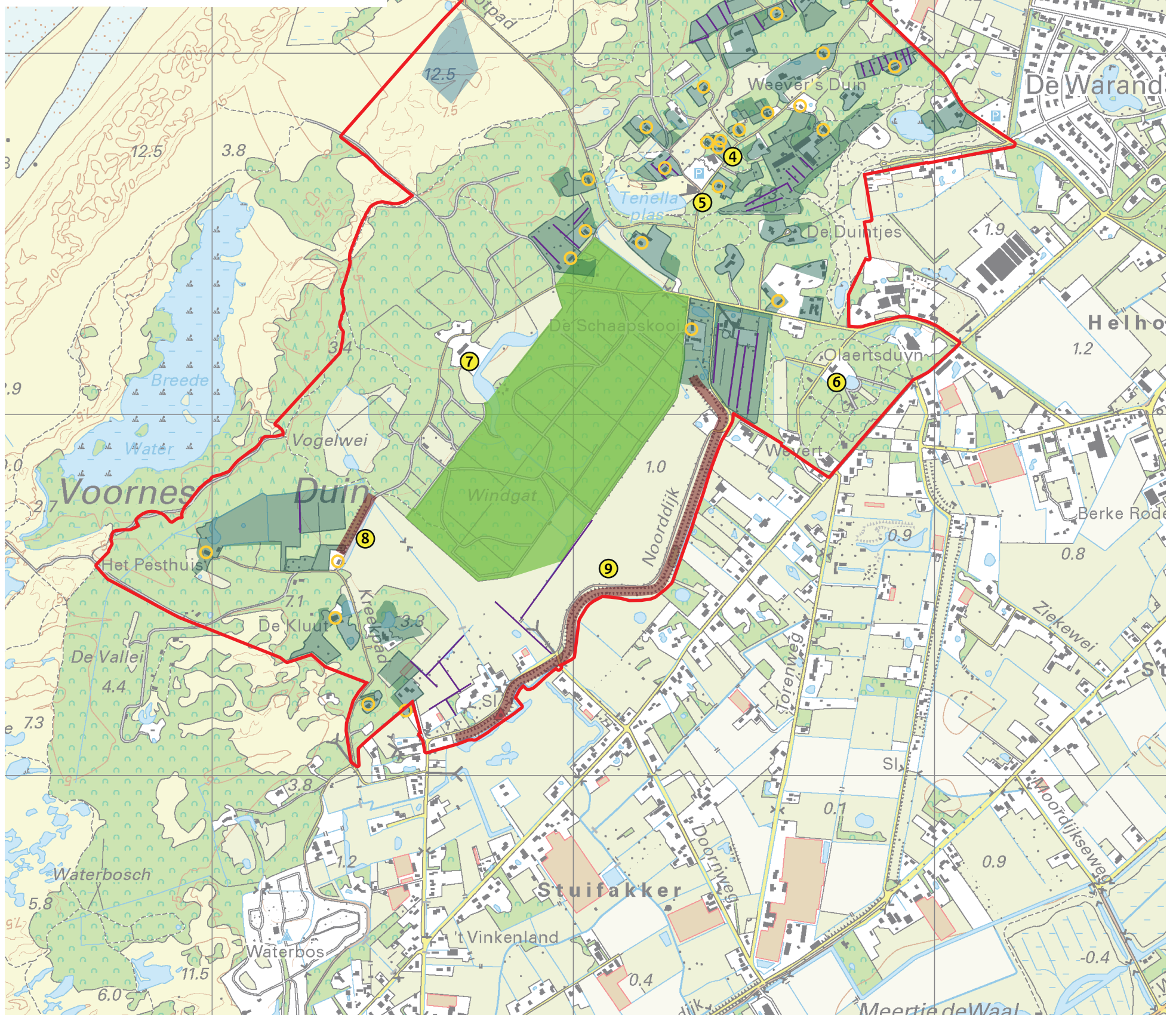
0 250 500 m

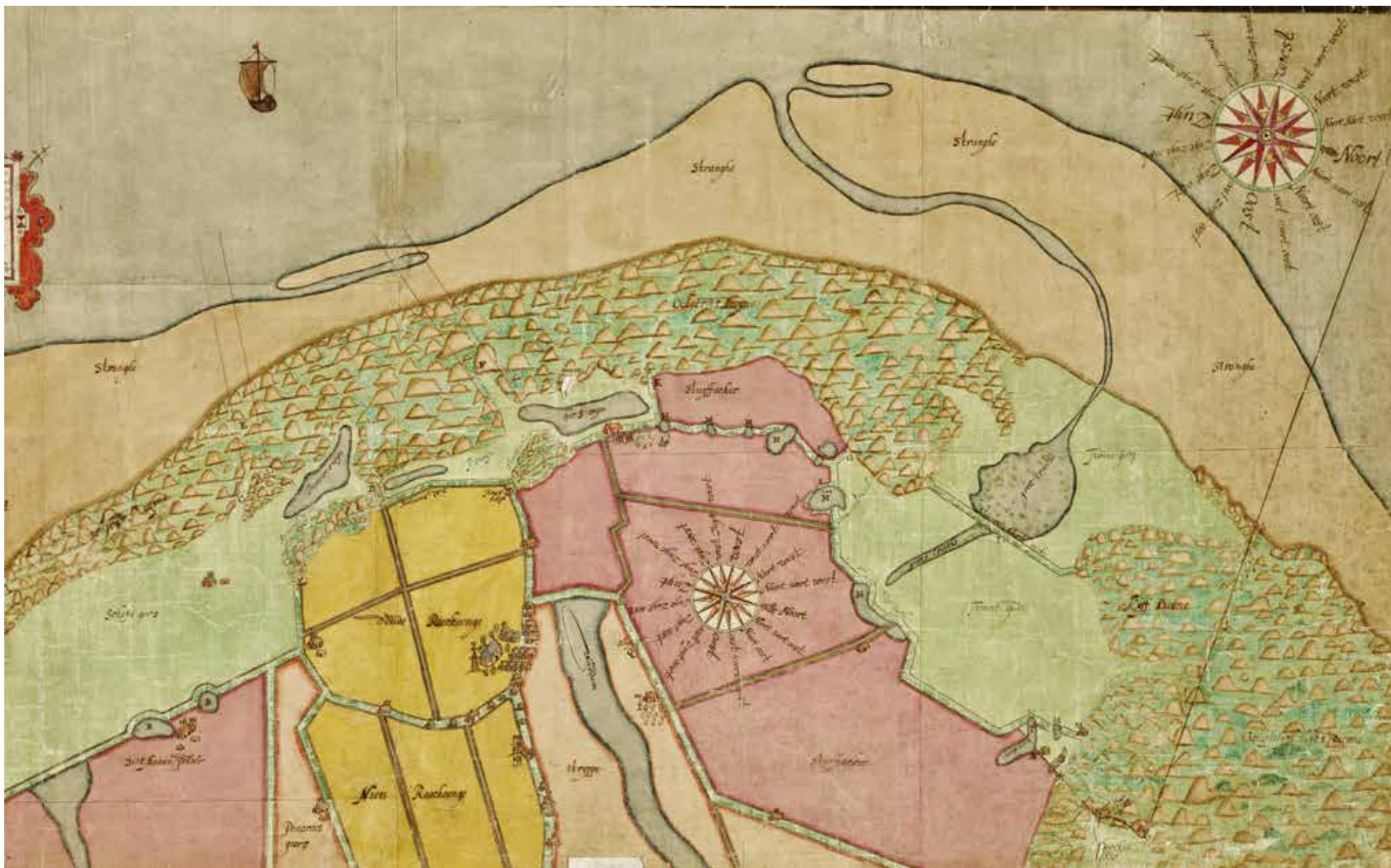
RCE, L/BB
17 mei 2017

Topografie © Topografische
Dienst Kadaster,
Apeldoorn, 2016

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

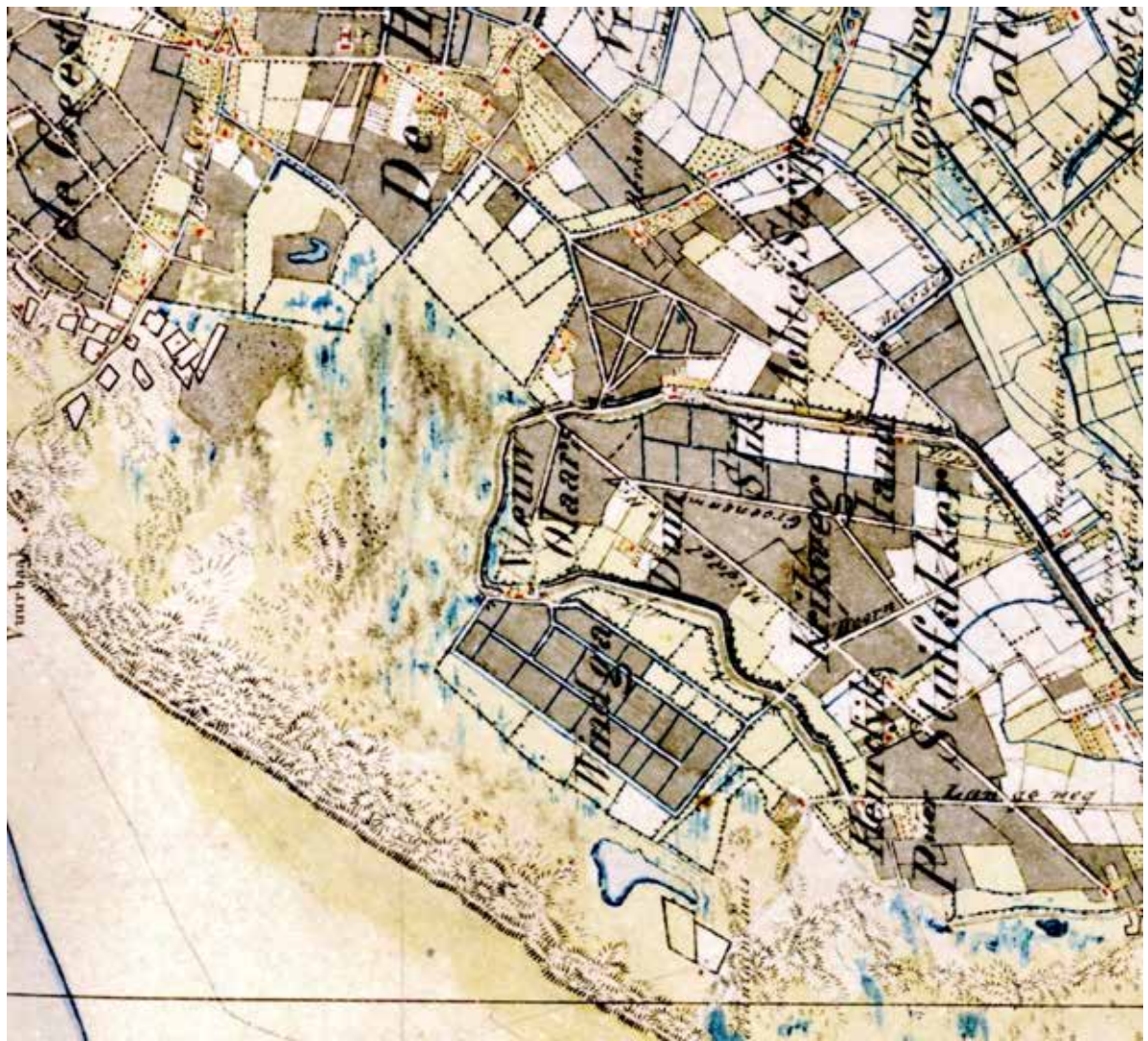

Kaart 3

Voorne omstreeks 1606

Voorne omstreeks 1695

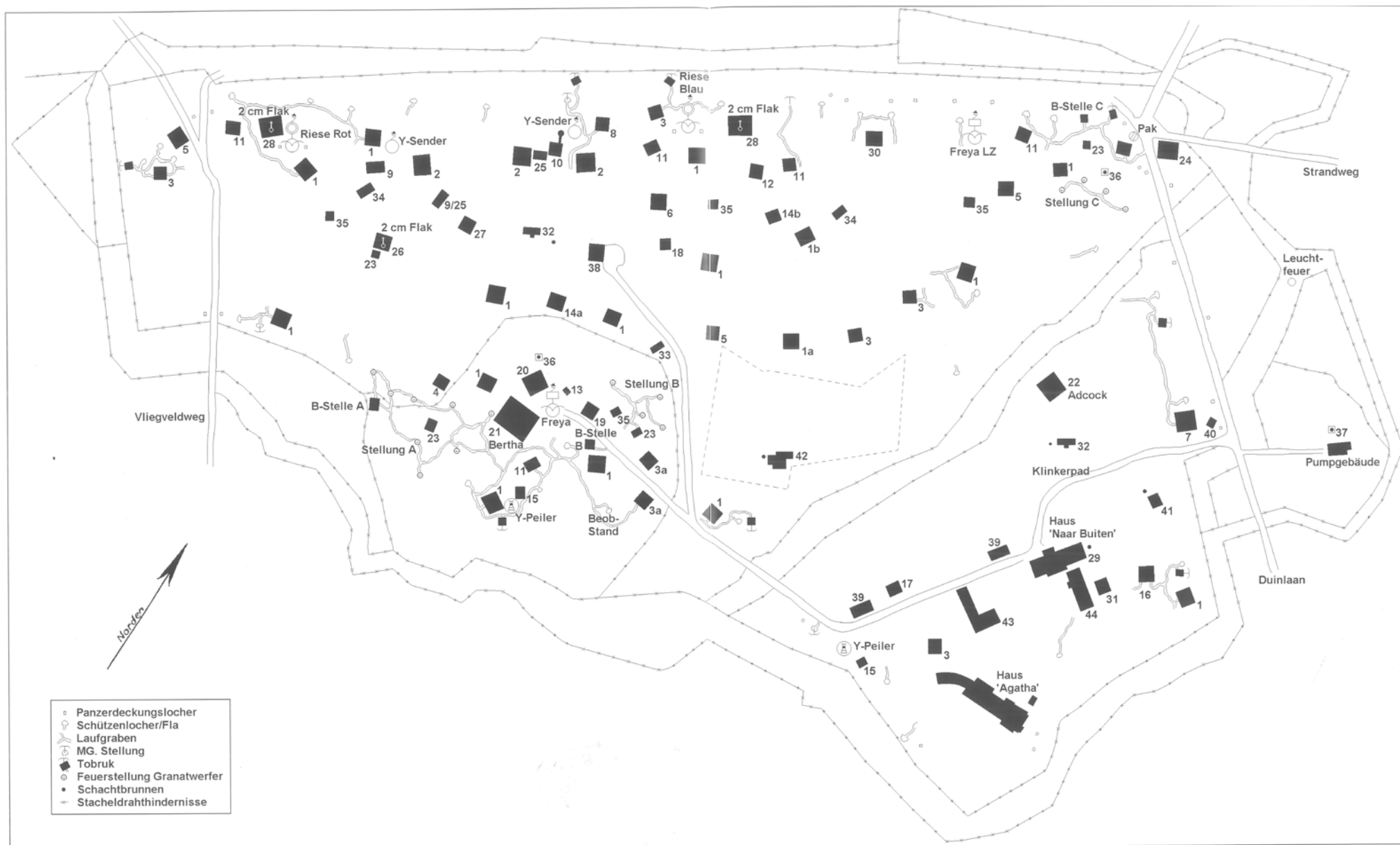
Voorne omstreken 1856

Kaart 5

Voorne omstreeks 1947

Kaart 7

1	Unterkunftsbunker, Küver 428 variant	6	Unterkunftsbunker, Küver 467a	14a	L.N. Werkstattbunker, Küver 467a	21	Betriebsstand Bertha, St. L487	29	Küche	37	Wasserwerk
1a	Funkstelle mit Unterkunftsbunker	7	Wachbunker, Küver 453b variant	14b	Werkstattbunker, Küver 467a	22	Adcock, St. L481	30	Lebensmittelbunker, Küver 439	38	Sanitätsbunker
1b	Bekleidungskammer	8	Unterkunftsbunker, Küver 412 variant	15	Y-Peil Entfernungshütte	23	Munitionsnische	31	Verpflegungsbunker	39	Kraftfahrzeug Halle
2	Unterkunftsbunker, Küver 429 variant	9	Unterkunftsbunker, Flakbaracke	16	Uhu - Papegeibunker, Küver 408	24	Pak Bunker, St. 601	32	Verpflegungsbunker	40	Wachbaracke
3	Unterkunftsbunker, Küver 430 variant	10	Flugwache	17	Funk & Leuchtfeuerbunker, Küver 408	25	Unterkunftsbunker, Flakbaracke	33	Verpflegungsbunker	41	Wohnhaus
3a	Offiziersbunker, Küver 430 variant	11	Notstrombunker, Küver 433	18	Munitionsbunker, Küver 408	26	Flakstand, 467a + Bauform L2	34	Waschbaracke, Küver 470 variant	42	Gartnerei
4	Unterkunftsbunker, Vf. 1a	12	Trafobunker, Küver 434	19	Funkstelle-Vermittl.bunker, Küver 409	27	Munitionsbunker, Küver M.G.36	35	Abort	43	Baracke
5	Unterkunftsbunker, Vf. 1a	13	Trafobunker	20	Seeburgbunker, Küver 424	28	Flakbunker, St. L409A	36	Rohrbrunnen mit Pumpe	44	Küchenbaracke

Afbeelding 3

Voorbeelden van kampongginningen of resten daarvan, met verwilderde wallen, windsingels en hakhoutrestanten

Afbeelding 4

Enkele duinboerderijen, boerderij De Schaapskooi en een kampje met agrarische functie

Weiland Windgat ten westen van Noorddijk

Buitenplaats Olaertsduyn

voormalig koloniehuis "Naar Buiten"

Sint Pietersdijk (links van karrenpad)

Noorddijk bij Olaertsduyn

Entree landgoed Strypemonde

Bunker Heesterhof (ogend als duin) met IJslandse pony's

Gecamoufleerde bunker

Biberbunker

Vliegveldvallei